

I.

Groše pražské.

Již záhy ve středověku, sotvaže křesťanské počítání let vrostlo pevně do vědomí obecného, vítávalo jakési slavnostní napětí první rok nového století, jasného výrazu se pocitu tomu však dostalo teprve roku 1300, když Bonifác VIII. velikým jubileem důrazně připomněl lidstvu sekulární okamžik. Po celý rok se tehdy stékaly do Říma z nejuvzdálenějších krajů davy, dychtivé neobyčejných milostí duchovních, a po prvé po plném tisíciletí se opět tísnil v kruhu zvětralých hradeb Aurelianových zároveň veškeren orbis latinus. S houfy tažného ptactva srovnával básník poutníky, kteří si odnášeli z věčného města dojmy vskutku silné, šíříce daleko široko vypravování o nepřetržitém vlnění lidu na mostě Andělském, v ulicích i basilikách římských. Mnohý z nich si povšiml únavy kleriků postaverých u hrobů apoštolských, kteří nestačili od rána do večera hrnouti s misek obětních drobné denáry a bílé turnosy do vaků, putujících pak den co den do sklepů toskánské banky rodu Spini. Jiným utkvěly v paměti turnaje, které v samém předdvorí sv. Petra s hlučnou nešetrností k svatému místu strojil nepot papežův, Loffrido Gaetani, mladík, jemuž sňatek s pověstnou falckrabinkou Pitiglianskou dal hotové království před branami Říma a v jehož službách guelfská milice touže dobou tak hrozně pustošila jižní Toskánu.

Triumf moci papežské, která po dlouhých a krvavých bojích právě dokončeného století vítězně zastínila všecku církev a křesťanstvo západní, se zrcadlil v nádheře a sebevědomém postoji papežově, když, žehnaje z loggie lateránské skloněným hlavám tisíců, zářil drahokamy jako východní sultán a s novou tiarou o třech zlatých kruzích na hlavě se jevil pánem knížat i králů. Než přes

veškeru slávu jubilea vanula z Říma přece nálada spíše ponurá a předtucha nových, osudných zmatků. Hlavně vznešenější poutníci, jako byl bohatý opat břevnovský, pan Bavor, přinášeli z pohostinných klášterů italských divné zprávy o tom, jak v Římě a vůbec po Vlaších šeptají, někde však i nahlas tvrdí, že papež, velebný stařec hrozného pohledu, není leč bídný simoniak a veřelec, který ďábelskou lstí přiměl svatého předchůdce k neplatné abdikaci, aby ho pak kdesi v horách tajně umožil v žaláři. Třebas se jeho obrazy stkvěly na pilířích kostelův a stříbrné sochy s jeho podobou na oltářích, jest Bonifác prostý rouhač, nevěrec a posel Antikristův, který dotud zplodil jen zlé války na zemi i na moři a vzbudí ještě hroznější. Neboť již po druhé uvítal posly nového krále římského, Albrechta, s posměchem a urážkou, dokládaje před tváří všeho dvora, že mu Albrecht není než věrolomným vévodou, který zabil svého pána, Adolfa Nasovského. Do nejdelší smrti se mu prý nedostane papežského potvrzení, nezřekne-li se všech nároků císařských na střední Itálii, kde papež sám mínil založiti dědičné panství svých nepotů.

Obě hlavy křesťanstva, papež i král římský, stály tak ve stínu hrozných žalob, obviňující se navzájem z usurpace a vraždy předchůdcovy, takže se v nejednu mysl tiskla obava, zda již v nejbližších dnech nevzplanou znova úporné boje, veškeré křesťanstvo ve zmatek vrhající, v jakých před padesáti lety utonula vláda posledního korunovaného císaře, Fridricha Štaufského.

Do zemí českých zmatené vypravování poutníků přinášelo zprávy ty ovšem jen jako náhodný ohlas věcí vzdálených, o nichž nikdo nemohl tušiti, že se v několika málo letech prudce a přímo dotknou samého království, a že právě společné nepřítelství proti králi českému přivede v svorný soulad papeže Bonifáce s králem Albrechtem. Toho nemohl předvídati v Čechách roku 1300 opravdu nikdo a nadto dojmy, přinášené z daleké ciziny, ustupovaly nepochybně v zápětí věcem mnohem bližším. Neboť také na domácí půdě se nové století přihlásilo událostmi, jež byly s to, aby zviřily všecek život v zemi. Hned z jara se totiž vědělo o chystaném druhém sňatku králově s mladičkou kněžicí polskou a velikém tažení, v jehož čele Václav II. sám chtěl vytrhnouti do Hnězda, aby si na hrobě sv. Vojtěcha vstavil na hlavu druhou korunu královskou. A ještě se vojsko nezačalo ani polem sbírat, an zemi vzrušil jiný úmysl neklidného panovníka, novota, jež se

mocně dotkla všech, bohatých i chudých. Na dvoře královském v Praze se vyskytlo několik Vlachů, lidí zřejmě velmožných. Měli dlouhá jednání v komoře, objížděli mincovny po zemi, zakoupili se v Praze i v Brně, a v brzku se zvědělo, že cizinci přišli zaraziti novou minci, jaké tu dotud nebylo. Minci nejen plného zrna a nezvykle těžkou, nýbrž takovou, aby byla věčná. Ve všech zemích královských, jak v Čechách a na Moravě, tak i v Krakovsku a v ostatních údělech polských, kde vládl Václav II., měla rovnou měrou platiti a to nejen po krátkou lhůtu několika měsíců, jako mince dotavadní, nýbrž trvale. Nové groše bude každému volno po léta chovati v truhlách a přicházeti s nimi na všechny trhy, a nebude nutno znova a znova je měnit se škodou za denárky novějšího ražení.

Tomu, kdo pohlíží na událost s výše složitě budovy novodobého života hospodářského, není ovšem snadno vystihnouti dosah i smělost rozhodnutí Václavova a pochopiti obecné napětí, které vítalo první bílé groše, když se v červenci roku 1300 vskutku rozběhly z mincovny pražské po zemích českých. Novota se nám jeví čímsi samozřejmým anebo leda věcí podružnou, u níž jen odborníku numismatikovi jest déle se zastaviti. A přece šlo tehdy o veliký pokrok hospodářský a neobyčejně plodné zakončení dlouhého vývoje, který prozíravá odvaha vynikajícího krále směle urychlila.

Zaražení mince grošové Václavem II. bylo činem opravdu sekulárním, kterým se nové století v našich dějinách začínalo význačně a působivě a který říši českou posouval mocně do předí v kruhu sousedních zemí. Ale chceme-li skutečnost tu řádně osvětliti a spolu se i poněkud sblížit s ovzduším českým za vlády posledních Přemyslovců, jest nám podstoupiti nejprve trochu úvah předběžných; zejména jest třeba uvědomiti si jasně dosah působnosti peněz a drahého kovu v tehdejší životě naší vlasti a dotknouti se i jiných otázek obecných, s tím souvislých.

Jest známo, že století třinácté, které vláda Václava II. uzavírá, zemím českým přineslo obecný a pronikavý posun všech řádů životních. Jeho podstatným rysem byl přechod od hospodářství naturálního k hospodářství peněžnímu. Peníz, dotud jen vzácný host, zobecněl tehdy i v Čechách zcela jako všemocný prostředkovatel nejrozmanitějších vztahů a vzájemných závislostí hospodářských, pronikaje vítězně do nejodlehlejších koutů kraje

a do všech oblastí životních. Jaké účinky mělo vítězství to na ústroj společnosti národní a na moc státní? Máme je vítati jako veskrze kladný úspěch kulturní či mělo také stránky stinné, osudné?

Německý učenec Jiří Simmel v znamenité knize věnované filosofickému ocenění peněz vytýká důrazně, že peněz bývá téměř všude neodolatelným průkopníkem svobody, třebaš byl tak často proklínán jakožto výraz lidských nerovností. Nebýváť pokrok seburčení jednotlivců v rámci družného života vždy podmíněn hned dokonalým setřesením dosavadních závazků; prostá změna jejich přináší mnohdy také podstatné uvolnění, když na místo výkonů, poutajících služebného člověka nerozlučně k určitému řádu životnímu a takřka pohlcujících jeho osobnost, nastupuje závislost, která žádá snad stejné nebo i větší námahy, ale nechává podřízenému přes to více svépřávi a volnosti při volbě prostředků.

A takovou změnu přináší peněz, an zužuje vzájemný poměr pána a poddaného v prosté dávání a braní nějakého počtu mincí. Plat je sice také projevem závislosti, ale pouto skute z drahého kovu jest přece daleko ohebnější jakéhokoliv pouta jiného. Kdo může osobní služby nebo přírodní dávky, k nimž jest vázán, změnit zpeněžením v pouhý plat, stává se nepochybně více pánem své bytosti, než jím byl dotud, neboť jeho závazek se pak jeví mimoděk spíše reálným břemenem výroby než osobním poutem. Obecné užívání peněz v životě hospodářském uvádí člověka sice do větší závislosti na trhu a vůbec na směnném řádu společnosti, ale odosobňuje jaksí jeho povinnosti a mění je v méně ponižující. A také pán, který přijímá peněz místo robot, služeb, desátků a jiných naturálních podílů na cizí práci, cítí uvolnění; neboť žádný jiný majetek a důchod neponechává vlastníkovu tolik svobody. Jen drahý kov skrývá v sobě možnost, užití zisků panování nad jinými kdykoliv a kdekoliv, a teprve peněžní hospodářství dovoluje, aby majetek a vlastník žili daleko od sebe, každý podle svých zvláštních zákonů a zvyků; žádá sice často většího napětí pracovního i duševního, ale uvolňuje osobnosti. V jeho rámci nabývá jednotlivec nepochybně větší možnosti, aby si volil vlastní tempo pracovní, a není aspoň denním životem tak pevně připoután k určitým osobám, v jejichž područí se náhodou zrodil. Peněz jest mocný klín, trhající mnohé laskavé a vlidné poměry patriarchální, jejichž

půvab a kouzlo ostatně vidávají zřejměji oči panstva než oči poddaných, ale klín ten rází zpravidla bezpečně cestu demokratickému seburčení porobených.

Potud Jiří Simmel, a tážeme se mimoděk, lze-li pravdivost jeho obecné úvahy doložití také vývojem národní společnosti české v 13. věku, kdy se i u nás drahý kov ujal vlády v hospodářském životě.

Kdybychom setrvali při názoru na dějiny české, jemuž se dostalo klasického vyjádření v díle Palackého, musili bychom to ovšem popřítí. Palacký posuzoval dobu posledních Přemyslovců vůbec se zřejmým příměskem trpkosti. A ta byla zaviněna nejen žalem nad tehdejší vzrůstem německého živlu v Čechách, nýbrž také domněnkou, že v 13. věku i obecná svoboda lidu našeho utrpěla osudnou pohromu. Palacký uznával sice, že vznikem měst a skvělých hradů veškeren život v zemi zbohatěl, věřil však, že zároveň podle cizích vzorů původní demokratický ústroj našeho národa ustoupil tuhému kastovníctví „feudálnímu“, které vedlo znenáhla ale jistě k úplné porobě lidu venkovského, dotud svobodného. Vlivem germánské panovačnosti pohynula prý tehdy v Čechách vrozená laskavá povaha slovanských řádů a veškeré další zlo i osudné sklony našich dějin měly v tomto převratu svůj kořen.

Odborné badání otráslo ovšem již nejedním základním kamenem tohoto názoru. Nevěříme v idyllu původního mírumilovného a rabů neznajícího Slovanstva tak pevně, jako v ni věřila generace vyrostlá za červánku liberalismu, kdy v pravěku byl vůbec spatřován zlatý věk demokratické rovnosti lidstva, ještě nezkaženého šlechtickými předsudky a výsadami. Víme dobře, že již původní ústroj slovanský znal tuhé rozdíly svobody i ne-svobody a že nadto dávno před 13. věkem cizí zřízení společenská měla značný vliv na vývoj státního života u nás. Než přes to přese všechno některé základní rysy nazírání Palackého na dobu posledních Přemyslovců utkvěly tak pevně v našem písemnictví, že brání spravedlivému a správnému ocenění velikého věku, který zajisté přinesl mnohou pronikavou změnu národního i společenského bytu v zemích českých, ale nezpůsobil zde nikterak obecného vzrůstu nesvobody, nýbrž naopak umožnil aspoň částečné zlepšení osudu tříd nejtíže porobených. Že tomu tak vskutku bylo a že i v Čechách peněz byl účinným prostředkem postupu k větší

svobodě a podstatnému uvolnění všech z tradiční svázanosti vzájemné, toho důkaz bude především úlohou následujících stránek, které nás snad zavlekou na daleké stezky pobočné, ale přivedou tím bezpečněji k důležitým předpokladům celého tematu.

* * *

Ustrojení společenské, jaké nám v zemích českých ukazuje pozdější středověk počínaje od století třináctého, má vsutku mnoho rysů, jež se mocně protiví našemu požadavku lidských práv a rovnosti občanů ve státě. Základní jeho myšlenku postihl velmi názorně Petr Chelčický ve spisku „O trojím lidu“. Veliký písmák jihočeský tu zdvívá zásadní odpor proti skutečnosti, že obec křesťanská, stmelená v jedno krví Kristovou, opravdu jest roztržena v tři, protože dva stavy vyšší počtu jen skrovného, kněží a bojovníci, se stavějí mimo ostatní lid, ba nad něj, jakoby zvláštní národ vyšší. Vozí se prý na chudých bratřích a tisknou je tak, jako by všichni nebyli údové jednoho a téhož těla, nýbrž jako by klerikové a ozbrojenci byli „lepší v těle Kristově“, od ostatních hotovou hrází oddělení.

Selský utopista s duší zvířenou biblickým přesvědčením, že doba milosti, zjednaná výkupným dílem Spasitelovým, žádá naprosto jiných řádů životních než předchozí tvrdé doby zákona, odsuzoval trpce takové panování mocí a porobením jedněch druhými, hledaje nápravy zázrakem vzájemné lásky křesťanské, jež by trojí lid svedla vsutku v jedno bez násilí. Jeho volání nemohlo míti ovšem valného účinku, neboť naráželo na nejsilnější nosný pilř všeho tehdejšího ústrojí hospodářského i státního. Zatrucuje veškeré panování vyšších stavů nad nižším lidem, Chelčický vsutku se srážel beznadějně se zákony historického vývoje, proti němuž již před tím nejedna středověká sekta marně stavěla doslovné plnění příkazů evangelia. Hlasy takové zanikaly v neúprosném ovzduší dějinné skutečnosti a ještě dlouhá století potom tvořilo rozdělení na trojí lid základ křesťanské společnosti, uznávaný církvemi a mnohokrát zdůvodněný učeně scholastickou sociologií. Staré německé pořekadlo vidělo v něm prostě věc nezvratně nutnou a přirozenou, kladouc poddanský „Nährstand“ do područí vyšším stavům „Lehr-“ a „Wehrstandu“, a podobná hesla by bylo možno shledati i u nás.

Se stanoviska čistě hospodářského lze schema ovšem ještě zjednodušiti a mluvit o dvojm lidu, neboť vsutku obě vyšší skupiny, z nichž jedna panovala mečem, druhá duchem, splývaly po mnohých stránkách v jednu jedinou, trčící nad ostatním národem jako bohatě učleněná stavba nad bezbarvým podkladem, v šero povinností a dávek stlačeným. Tak můžeme společnost pozdějšího středověku prostě dělit na třídu vyrábějící hmotné statky v potu tváře a na třídu druhou, daleko méně četnou, jež žije z přebytků výroby té, jsouc opřena o právní základ panování velmi různotvarého a v drobné částechy roztržitého. Vyšší vrstva není ovšem nikterak kastou jednotvárnou; vidíme v ní naopak stupně velmi příkré. Všemocný kníže duchovní k ní přísluší stejně jako skromný střidník, živořící z několika desátkových grošů při pokoutní kapli; feudální magnát, pán dvaceti rozsáhlých dominií, i vladyka, který zove svým zbožím dva nebo tři poddanské lány a chodívá v lýčených škorních. Ale přes to všichni, malí i velcí, tvoří vespolek vyšší lid, svedený v jedno tím, že nekoná „opus servile“, maje určitý, třeba sebe menší, podíl na panství nad druhým, plebejským národem, mozolícím se na poli a v sachtech hor, tísničím se v kupeckém kotci nebo v tmavé dílně řemeslnické a poutaným rozličnými odstíny práva poddanského, zásadně odděleného od zemského práva svobodných „dobrých lidí“ a kanonického práva kleriků. Všichni, kdo k onomu právu náležejí, ať žijí v pohodlných domech městských nebo ve veských chatřích, jsou „jednoho řádu chlapského“, jak důrazně vytýkal český právník 14. věku, a jen obojí vyšší lid jest národem v pravém, politickém smyslu. Jen jeho přesuny a spory tvoří, aspoň zpravidla, dynamiku národních dějin a neviditelná, ač všem známá hráz jej dělí od lidu nižšího, jeho živitele. Ten pak je v dějinách dlouho němým a trpným předpokladem a pouze občas obživne bezvýslednými výbuchy nespokojenosti.

Tato hráz rozdělná nebyla ovšem zcela bez průchodních branek, a nejednomu šťastnému jednotlivci se zdařilo buď ve službách církve buď ve službách meče nebo i jinak proniknouti z oblasti poddanské do oblasti panování a zvolati pak stejně jásavě jako slavný Walter z Vogelweide: „Ich habe mein Lehen, hörs alle Welt, ich hab mein Lehen.“ Také bohatnoucí města se podrobovala takřka od samého vzniku svého platnému řádu tomu jen zpola a nevolky: již ve středověku se v nich leckdy